



JAHON TILSHUNOSLIGIDA DINIY MATNLARNING O'RGANILISHI

Xojiyeva Shahzoda

Lingvistika (O'zbek tili) 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada jahon tilshunosligida diniy matnlarning o'rganilishi haqida so'z boradi. Xususan, rus tilshunoslaridan S.F.Barishevaning ommaviy axborot vositalaridagi diniy metaforalar haqidagi, N.G.Nikolayevaning cherkov-diniy uslubi masalasi haqidagi, P.A.Yakimovning dunyoning diniy manzarasini tasvirlovchi leksemalar haqidagi, Y.Ivanovning diniy mifologiyalar matnlari xususidagi, J.Kozielning zamonaviy rus kinematografiyasidagi diniy leksemalar xususidagi, Y.Balashovning diniy matnlarning janr-stilistik jihatdan tahlili haqidagi, gruzin tilshunoslaridan D.Kikvidzening qiyosiy teolingvistika haqidagi hamda serb tilshunosi R. Baichning serb tilida diniy matn til maydoni masalasidagi qarashlari va mulohazalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Cherkov-diniy uslubi, diniy mifologiya, teolingvistika, qiyosiy teolingvistika, diniy metafora.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению религиозных текстов в мировой лингвистике. В частности, среди российских лингвистов С.Ф.Барышева о религиозных метафорах в средствах массовой информации, Н.Г.Николаева о проблеме церковно-религиозного стиля, П.А.Якимов о лексемах, описывающих религиозный ландшафт мира, Ю.Иванова о текстах религиозных мифологий, Дж.Козиеля о религиозных лексемах в современном российском кинематографе, жанрово-стилистический анализ религиозных текстов Ю.Балашова, сравнительное богословское языкознание грузинских лингвистов Д.Киквидзе, взгляды и мнения сербского лингвиста Р.Баича по вопросу о религиозных текстах на сербском языке.

Ключевые слова: Церковно-религиозный стиль, религиозная мифология, теолингвистика, сравнительное богословское языкознание, религиозная метафора.

Abstract: This article deals with the study of religious texts in world linguistics. In particular, among Russian linguists, S.F.Barisheva on religious metaphors in mass media, N.G.Nikolayeva on the issue of church-religious style, P.A.Yakimov on lexemes describing the religious landscape of the world, Y. Ivanova on the texts of religious mythologies, J.Koziel on religious lexemes in modern Russian cinematography, Y.Balashova's genre-stylistic analysis of religious texts, Georgian linguists D.Kikvidze's comparative theological linguistics, and Serbian linguist R.Baich's views and opinions on the issue of religious texts in the Serbian language.

Key words: Russian linguistics, church-religious style, religious mythology, theolinguistics, comparative theological linguistics, religious metaphor.

Azim Hojiyev "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati" kitobida matnga quyidagicha ta'rif beradi: "Matn-yonma-yon harflar, yozuv orqali aks ettirilgan nutq, umuman, nutq parchasi; tekst"¹. A.Hojiyevning matnga bergan ta'rifi umumiy ta'rif bo'lsa, E.Qilichev "Matnning lingvistik tahlili" kitobida matnga nisbatan kengroq ta'rif beradi: "Matn – hamma elementlari o'zaro zich aloqada bo'lgan va avtor nuqtayi nazaridan ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan nominativ – estetik

¹ A.Hojiyev. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. — Toshkent.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – B.61



axborotni ifodalovchi murakkab tuzilma”². Asosan matnning 7 ta turi bor hisoblansa-da, bugungi kunda diniy matnlar ham yangi matn turi sifatida e’tirof etilmoqda. Diniy mavzuda adabiy ifodalangan har qanday adabiyot yoki san’at diniy matn hisoblanadi. Diniy matnlarning yangi matn turi sifatida tan olinishi ularni lingvistik jihatdan keng o’rganilishiga turtki bo’lmoqda. Jahon tilshunosligida diniy matnlar ustida ko’plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, rus, gruzin, serb tilshunosliklari misolida ko’rishimiz mumkin. Ammo serb tilshunosligida diniy matnlar bo’yicha ko’p hollarda zamonaviy serb tilini emas, balki serb-slavyan va cherkov slavyan tillarini o’rganadigan tilshunoslar lingvistik tadqiqotlar olib borishgan. Bunga sabab qilib esa, zamonaviy serb tilida diniy matnlarning nisbatan kam uchrashi va ular cherkov slavyan tilidan tarjima qilinganligi ko’rsatiladi. Bunday matnlar bugungi kunga kelib tadqiqot markaziga tortilmoqda. Shu boisdan, serb diniy matnlar tadqiqi nisbatan kam uchraydi. Jumladan, filologiya fanlari nomzodi, Serb tili instituti ilmiy xodimi R.Baich (Levushkina)³ ning lingvistik tadqiqotlar loyihasi doirasida zamonaviy serb adabiy tili va serb-xorvat lug’ati asosida “*Serb tilida diniy matn til maydoni*” mavzusida Nijniy Novgorod diniy seminariyasining materiallarida nashr etilgan ishi mavjud bo’lib, u diniy matnlarni lingvistik atama sifatida serb tilshunosligida qabul qilish mumkinmi yoki yo’qligi haqidagi muhokama bilan boshlanadi. Unda har bir bibliografik birlik, har bir pravoslav diniy matn lingvistik tadqiqotlar uchun material bo’lishi mumkinligi aytiladi. R.Baich bergan ma’lumotlarga ko’ra, pravoslav diniy matnlari cherkov hayoti hodisalari va muammolarini, diaspora⁴, apokalipsis⁵, insonning esxatologik⁶ muammolari, pravoslav psixologiyasi, pravoslav nikohi va oilasi, ruhiy

² E.Qilichev. Matnning lingvistik tahlili. — Buxoro, 2000

³ Труды Нижегородской духовной семинарии. Раздел III. Материалы конференций, «круглых столов» и семинаров, 2012. — С.365

⁴ Diaspora (yunoncha: diaspora — tarqalish) — o’z vatanidan tashqarida yashovchi etnik guruhlariga aytiladi. Bunda nazarda tutilayotgan etnik guruh ma’lum bir ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hamda tarixiy zarurat sabab o’z vatanidan tashqarida yashashiga to’g’ri kelgan, ba’zan esa majbur bo’lgan bo’ladi. Undan tashqari diaspora deganda juda uzoq vaqt davomida qabila, millat yoki e’tiqod a’zolarining o’z vatanidan ajralib, boshqa joylarda ozchilik bo’lib yashashlari ham tushuniladi.

⁵ Apokalipsis (Qiyomat) (yun. apokalypsis — bashorat) — yahudiy va xristian dinlarining yuzaga kelishiga oid diniy adabiyot namunalari biri; ilohiy karomatli rivoyatlar. Yahudiy va xristian dinining paydo bo’lishi jarayonida diniy karomat xususiyatiga ega bo’lgan ko’p yozuvlar vujudga kelgan, lekin ulardan faqat bittasi — “Ioann (Yuhanno) karomati” xristianlikda Bibliya kanoniga kiritilgan, qolganlari: “Qadimgi ahd” asarlaridan Yezdra va Varux A.lari, “Yangi ahd” adabiyotidan Petr, Mess, Zostrian karomatlari va hokazo apokrif (soxta) deb e’lon qilingan. Shuning uchun A. termini xristian an’anasida faqat “Ioann karomati” (68 — 69-yillarda tuzilgan) ga nisbatan ishlatiladi. “Ioann karomati” o’z mazmuni bilan “Qadimgi ahd” yozuvlariga yaqin. Shunday bo’lsa-da, yirik ruhoniylar (mas, Lyuter, Svingli) A.ga gumon bilan qaragan.

⁶ Esxatologiya (yun. — so’nggi va ... logiya) — olam va insoniyatning so’nggi taqdiri, oxirat haqidagi diniy ta’limot. Dunyoning paydo bo’lishi va halokati, tabiatdagi kuchlarning yashirin kurashi haqidagi qadimiy tasavvurlardan kelib chiqqan. E. g’oyalari xristianlik va iudaizmga keng rivojlangan. Islomda esxatologik ta’limot qiyomat tushunchasida ilgari surilgan.



takomillashtirish, o'lim kabi masalalar diniy matnlarning asosiy mezonlarini tashkil etadi. Ya'ni shunday mavzular yoritilgan matnlar diniy matn hisoblanadi. Ko'rinib turibdiki, tadqiqotchi bu ishi orqali zamonaviy serb tilida diniy matnlarning o'rganilishiga doir dastlabki tadqiqotlarni o'tkazgan. U diniy janr atamasi ham mavjudligini aytib, A.K.Gadomskiy va I.V.Bugayevalar diniy janrlarni tasniflagani haqida to'xtalib o'tadi. Bundan tashqari, sarlavha tahliliga asoslanib ham matnlarni pravoslav diniy matni ekanligini bilishimiz mumkinligini aytib o'tgan tilshunos bunga sabab qilib sarlavhalardagi xudo, cherkov, iymon, rabbiy, nasroniylik, ibodat, gunoh, yorug'lik kabi kalit so'zlar qo'llanilishi diniy matnlarning ramziy mezonlaridan biri hisoblanishini ta'kidlaydi.

Ayniqsa, diniy matnlar ustida rus tilshunosligida qilingan ilmiy ishlar ancha keng qamrovli bo'lib, ular matnlarni turli taraflama o'rganishgan. Rus tilshunosligining yana bir vakili Y.Balashova "*Жанрово-стилистический анализ религиозного христианского дискурса*"⁷ tezisida diniy matnlarni janr-stilistik tahlilga tortish nutq ta'sirini hamda xristian diniy nutqi ritorikasining o'ziga xos jihatlarini tavsiflashga yo'naltirilgan. Unda xristian diniy matnlari korpus matnlar asosida tadqiq etilishi teologik matnlarni alohida maxsus tur sifatida kiritish kerak, degan xulosani beradi. Bu Injil matni hisoblanib, u diniy xristian nutqi maydonini to'la qamrab oladi. Teologik subkorpus matnlarni o'rganish ularni janrlarga bo'lish imkonini beradi. Har bir janr o'zining ritorik, uslubiy va sintaktik xususiyatlariga ega. Balashova matnlarning ko'p o'lchovli nutq tahlilini o'tkazdi. Tezisda aytilishicha, xristianlarda diniy nutqning konseptual-aksiologik tizimi asosini Xudo va cherkov so'zlari tashkil etadi.

S.F.Barishevaning "*Религиозная метафора в современном медиадискурсе (на примере печатных СМИ)*"⁸ (Zamonaviy media nutqidagi metafora (masalan, bosma ommaviy axborot vositalari)) nomli tezisining maqsadi diniy metaforalarning tematik yo'nalishlarini zamonaviy ommaviy axborot vositalarida aniqlashga qaratilgan. Cherkovning ijtimoiy hayotda roli oshib borishi natijasida zamonaviy mediada cherkov tushunchalari, diniy mavzular va syujetlarning dolzarblashuvi tadqiqot gipotezasi hisoblanadi. Barisheva madaniy-ma'rifiy gazetalardagi diniy metaforalarni 4 guruhga bo'lishni lozim topadi:

⁷ Язык и религия: тез. докл. Междунар. науч. конф. (УрФУ, 15–17 сентября 2021 г.) / Отв. ред. Т. В. Ицкович. Екатеринбург: Издательский дом "Ажур", 2021. – С.12

⁸ Язык и религия: тез. докл. Междунар. науч. конф. (УрФУ, 15–17 сентября 2021 г.) / Отв. ред. Т. В. Ицкович. Екатеринбург: Издательский дом "Ажур", 2021. – С.15



– Xushxabar (syujetlar, qahramonlar va dogmalar): Muqaddas kitoblarning syujetlari, Bibi Maryam yoki Yahyo surati, ruhning va samoviy kuchning mavjudligi haqidagi dogmalar.

– Ma’bud va monastir fazoviy obyektlar sifatida. San’at ibodatxonasi, mahalliy monastir (Gnesinka haqida), ibodat qilingan devorlar (teatr haqida) singari an’anaviy manbalar bu guruh metaforizatsiyasini tavsiflaydi.

– Belgilar: taraqqiyot belgisi, uslub belgisi hamda o‘ziga xos piktogramma tasvirlari.

– Xristian va monastir hayotining elementlari: vyatka, cherkov iyerarxiyasi va boshqalar.

Barysheva tezisini: “Ommaviy axborot vositalari diniy va dunyoviy sohalarni birlashtiradi”, - deb xulosalaydi.

N.G.Nikolayevaning “Проблема “церковно-религиозного” стиля в современном русском языке”⁹ maqolasida rus tilidagi cherkov-diniy uslubi masalasida so‘z yuritiladi. Xususan, tarjima asarlar haqida gap boradi. Bunda esa, albatta, tarjima madaniyati an’analari inobatga olinadi. Tilshunos diniy tarjimalar tili va uslubini diaxronik tomondan o‘rganadi. Yunon va qadimgi slavyan tillaridan zamonaviy tarjimalar amalga oshiriladi. Yunon tilidan qilingan tarjimalarda asl nusxadagi yunoncha so‘zlarning shakllanishi va sintaksisining izi seziladi. Bunday taqlidda slavyan an’analari ko‘zga tashlanadi. Chunki qadimgi slavyan tarjimalarida ma’lum miqdorda yunon matnlari uchraydi. Maqolada diniy uslubni oltinchi uslub sifatida kiritish haqida fikr-mulohazalar va bir necha sabablar keltiriladi va oltinchi funksional uslub konsepsiyasi o‘quv nashrlariga ham kirib kelganligini aytadi. Diniy uslubga ijtimoiy hayotning alohida sohasi sifatida qaraydi.

Rus tilshunosligining yana bir vakili P.A.Yakimov ham “История некоторых лексем с религиозным компонентом значения в русской языковой картине мира”¹⁰ maqolasi orqali diniy leksemalar mavzusini yanada ochib berishga harakat qildi. Maqolada dunyoning diniy manzarasini tasvirlovchi ba’zi leksemalar etimologik jihatdan tahlil qilingan. Lingvist qadriyatlar va diniy g‘oyalarni o‘zida mujassam etgan leksik birliklarning o‘ziga xos semantikasi borligini ta’kidlaydi. Kontekstlarni tahlil qilib, leksemalarning leksikografik tavsifiga ishora qiladi. U “din” semantik maydoniga aloqador “dunyoni boshqaradigan oliy mavjudot” komponenti semasini Xudo leksemasi orqali ifodalanishini aytib, boshqa leksema bilan ifodalanganda ham uning diniy

⁹ ISSN 0321–3056 Известия Вузов. Северо-Кавказский Регион. Общественные Науки, 2008. № 6

¹⁰ ISSN 1991-5497. Мир Науки, Культуры, Образования. № 1 (44), 2014



komponenti bir xil ma'noga ega – “Xudoga ishonish bilan bog‘liq” ligini eslatib o‘tadi. Leksik birliklarning bugungi semantik tuzilishi va ularning etimologiyasini o‘rganish asosida guruhlariga bo‘ladi:

- Etimoni takibida diniy ma‘no komponenti mavjud bo‘lgan leksemalar bo‘lib, bu guruhga *jahannam* leksemasi misol qilib keltiriladi. Jahannam – “gunohkorlar” abadiy azobga duchor bo‘ladigan, ruhlar joylashgan joy. Bu so‘zga mos *do‘zax* teonimi hisoblanib, xristianlarda eng asosiy qiynoq turi olov bo‘lganligi tufayli *do‘zax* olov maskani sifatida tasvirlanadi. Jahannamning antonimi esa *jannat* leksemasidir, ammo bu leksemaning etimologiyasi haqida uncha ko‘p ma‘lumotlar mavjud emas. Uning etimoni Avesto nurlari bilan bog‘liqlikda ko‘rsatiladi. Jannatda solihlarning ruhi toabad saodatda va Allohga yaqinlikda yashaydilar. U yerda dastlab Odam Ato va Momo Havo yaratilgan. Bularning barchasi Avesto bilan chambarchas bog‘liqdir.
- Etimonida bo‘lmagan, lekin hozirgi semantik tarkibida diniy ma‘no komponenti mavjud bo‘lgan leksik birliklar. Bu guruhga esa *gunoh* leksemasi misol qilib olingan. *Gunoh* leksemasining etimologiyasi ko‘rib chiqilganda diniy komponentga ega ma‘nosi bilan bir qatorda, “*xato, kamchilik*” kabi bunday xususiyatga ega bo‘lmagan ma‘nosi ham borligi aniqlangan.
- Etimonida ham, hozirgi semantik tarkibida ham diniy ma‘nosi bo‘lmagan leksemalar. Uchinchi guruhga *kulol* va *gil* so‘zlari kiritiladi. Ular diniy ma‘no komponentiga ega bo‘lmasa-da, kontekst ichida diniy semani namoyon qila oladi. Bundan shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, Alloh insonni loydan yaratgan, degan tasavvur borligi tufayli *kulol* va *loy* so‘zlari kontekstda ramziy diniy ma‘noga ega bo‘lishi mumkin.

Diniy tilshunoslikka qiziqish Gruziyada ham uchraydi. Bu sohada I.D.Kikvidze “*Сопоставительная Теолингвистика: Предмет И Цели Исследования*”¹¹ nomli maqolasida qiyosiy teolingvistika ustida ish olib boradi. Maqolada teolingvistikani mustaqil fan sifatida kiritish to‘g‘risida muhokama yuritiladi. Ma‘lum bir diniy jamiyat nutq ehtiyojlari uchun xizmat qiluvchi til tizimini turli tillar o‘rtasida qiyoslab o‘rganuvchi qiyosiy teolingvistika sinxron teolingvistikaning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Maqolada gruzin va rus tillari taqqoslangan. Asosan, lug‘at va frazeologiyalarga e‘tibor qaratilgan. Gruzin va rus tillari solishtirilib, ularning farqli va umumiy xususiyatlari aniqlanadi. Taqqoslash

¹¹ Раздел 3. Язык — политика — культура. Код ВАК 10.02.19. – С.115–118



natijalari semantik tomondan o‘zaro bog‘langan leksik birliklar semantik tarkibi va paradigmatic munosabatlari jihatidan farq qilishini ko‘rsatdi. Rus va gruzin tillaridagi bayram va qo‘shiq nomlari ko‘rib chiqilgan. Masalan, Bahor bayrami – maslenitsa bayrami va rojdestvo qo‘shiqlari – kerol qo‘shig‘i kabi leksik birliklar rus va gruzin izohli lug‘atlaridan foydalanib tahlil qilinadi. Shuningdek, ekvivalenti bo‘lmagan leksik birliklar ham borligi ularning o‘sha til xususiyatlari va xalq madaniyatlari bilan bog‘liqdir. Xususan, rus tilidagi cherkov qo‘ng‘irog‘i nomlari rus madaniyati va cherkov an‘analari bilan bog‘liqdir.

Rus tilshunosligida Ye. Ivanovanning *“Логомифия текстов религиозной мифологии массовой культуры”*¹² maqolasi diniy mifologiya matnlari haqida bo‘lsa, L. Dolgopolovanning *“Средства выражения подлежащего в религиозных текстах древневерхненемецкого периода”* nomli maqolasida qadimgi nemis davri diniy matnlarida mavzuni ifodalash vositalari haqida so‘z yuritiladi. Maqolada 18-19-asrlarga oid nemis diniy matnlaridan *“Евангельская Гармония”* Татиана” asari tahlil qilinadi. Unda, asosan, mavzuni ifodalovchi vosita sifatida otli so‘z birikmalari keltiriladi. Ko‘pgina hollarda mavzu kanonik xususiyatlarini ko‘rsatishi aytiladi.

J.Kozielning *“Перевод религиозной лексики в современном русском кинематографе на польский язык. Анализ на избранных примерах”*¹³ nomli maqolasi diniy leksikani zamonaviy rus kinematografiyasi bilan bog‘lab o‘rganilishi bilan qiziqarlidir. Tilshunos diniy lug‘atni polyak tiliga tarjimasini misollar bilan tahlil qiladi. Dastlab diniy filmlarga murojaat kuzatiladi. Unda 1897-yildagi Lui Lumierning *“Iso Masihning hayoti va azoblari”* va Jorj Meliesning *“Suvda yurgan Masih”* kabi kartinalarida diniy motivlar mavjudligi tasdiqlangan. Keyingi o‘rinlarda esa Nikolay Dostalning *“Rohib va Jin”* hamda K. Serebryanikovanning *“Shogird”* filmlari tahlil qilingan. Ularda diniy elementlar turlicha shaklda namoyish etiladi: og‘zaki yoki vizual. Ba‘zi o‘rinlarda diniy masalalarning boshqacha talqinlari ham kuzatiladi.

Xulosa qilib aytganda, jahon, xususan, rus tilshunosligi diniy matnlar ustida ishlash bo‘yicha ancha salmoqli natijalarga erishgan. Boshqa tilshunosliklarda ham ko‘plab izlanishlar olib borilmoqda.

¹² Язык и религия: тез. докл. Междунар. науч. конф. (УрФУ, 15с17 сентября 2021 г.) / Отв. ред. Т. В. Ицкович. Екатеринбург: Издательский дом «Ажур», 2021. – С.46

¹³ Язык и религия: тез. докл. Междунар. науч. конф. (УрФУ, 15–17 сентября 2021 г.) / Отв. ред. Т. В. Ицкович. Екатеринбург: Издательский дом «Ажур», 2021. – С.65



Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Hojiyev. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent : “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – 164b.
2. E.Qilichev. Matnning lingvistik tahlili. – Buxoro, 2000.
3. Труды Нижегородской духовной семинарии. Раздел III. Материалы конференций, «круглых столов» и семинаров. 2012. – 365с.
4. Язык и религия: тез. докл. Междунар. науч. конф. (УрФУ, 15–17 сентября 2021 г.) / Отв. ред. Т.В.Ицкович. Екатеринбург: Издательский дом «Ажур», 2021. – 132с.
5. ISSN 0321–3056 Известия Вузов. Северо-Кавказский Регион. Общественные Науки, 2008. № 6.
6. ISSN 1991-5497. Мир Науки, Культуры, Образования. № 1 (44) 2014.
7. Раздел 3. Язык — политика — культура. Код ВАК 10.02.19.
8. Internet saytlari.

